

לקחת אחריות

אם מנהיגות היא הפתרון, מהי הבעיה? תשובתה של התורה על כך חדה וברורה: הבעיה היא כישלונה של האחריות.

הפרקים הראשונים בספר בראשית מתמקדים בשני סיפורים. הראשון הוא אדם וחוה, והשני – קין והבל. שני הסיפורים הללו עניינם סוג מסוים של כישלון.

תחילה, סיפורם של אדם וחוה. הם חטאו, כפי שכולנו יודעים. הם מסתתרים בושים ונכלמים, אך מגלים מיד שאין מסתור מפני ה':

וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ, "אֵיכָּהּ?" וַיֹּאמֶר, "אֵת קִלְבִּי שָׁמַעְתִּי בִּגְן וַאֲיָרָא כִּי עִירַם אָנֹכִי, וְאָחָבָא." וַיֹּאמֶר, "מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עִירַם אֶתָּה? הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכֶל מִמֶּנּוּ אֶכְלֶתָ?" וַיֹּאמֶר הָאָדָם, "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי – הִיא נָתַנָּה לִּי מִן הָעֵץ, וְאָכַל". וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לָאִשָּׁה, "מָה זֹאת עָשִׂיתָ?" וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה, "הִנֵּחַשׁ הִשְׂאֵנִי וְאָכַל" (בראשית ג, ט-יב).

האדם והאישה כאחד טוענים שזו אינה אשמתם. אדם מאשים את האישה. האישה מאשימה את הנחש. התוצאה

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

היא ששניהם נענשים ומגורשים מגן עדן. למה? כי אדם וחוה מתכחשים לאחריותם האישית. הם אומרים, בעצם, "זה לא אני".

הסיפור השני טרגי. המקרה הראשון של ריב אחים המתועד בתורה מוביל לרצח הראשון המופיע בה:

וַיְהִי בַּהֲיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיִּקָּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן, "אֵי הָבֶל אָחִיךָ?" וַיֹּאמֶר, "לֹא יָדַעְתִּי. הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי?" וַיֹּאמֶר, "מָה עָשִׂיתָ? קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה" (בראשית ד, ח-י).

קין איננו מתכחש לאחריותו האישית. הוא איננו אומר "זה לא אני", או "זו לא אשמת". הוא מתכחש לאחריות המוסרית. הוא שואל, בעצם, מדוע טובת הזולת צריכה לנגוע לו. ובאמת, למה שלא נעשה כל מה שברצוננו, אם בכוחנו לעשותו? בחיבורו של אפלטון "המדינה" טוען גלאוקון שצדק פירושו כל דבר שטוב לצד החזק. אני יכול, משמע מגיע לי. אם החיים הם מאבק הישרדות דרוויניסטי, למה לנו להגביל את עצמנו למען אחרים שאנו חזקים מהם? אם אין בטבע מוסר, אני אחראי רק לעצמי. זה קולו של קין, והוא נשמע ברמה מאז ועד היום.

שני הסיפורים הללו אינם סתם סיפורים. זהו תיעוד שהתורה מציבה בפתח סיפור תולדות האנושות: תיעוד של כשל, תחילה כשל אישי ולאחר מכן כשל מוסרי, בלקיחת אחריות. וזוהי, כאמור, הבעיה שהמנהיגות היא התשובה לה.

בסיפור ראשית ימיו של משה, בתחילת ספר שמות, יש צירוף מילים מרתק. משה גדל, יוצא אל עמו, בני ישראל המשועבדים בפרך, ורואה בעוניים. הוא מבחין בנוגש מצרי מכה

אחד מהם. הכתוב אומר כאן: "וַיִּפֶן כַּה וְכַה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ" (שמות ב, יב).

קשה להבין ביטוי זה כפשוטו. הרי אתר בנייה איננו חלל סגור. אין ספק שאנשים רבים נכחו במקום. הכתוב עצמו מספר לנו, שני פסוקים לאחר מכן, שהיו מבני ישראל שידעו היטב מה קרה. לכן נראה ששיעורו של הפסוק הוא כזה: ויפן כה וכה, וירא כי אין איש המוכן להתערב בנעשה.

אם כך הוא, לפנינו דוגמה קדומה לתופעה שהתפרסמה בזמננו בשם "אפקט הצופה מהצד", או "תסמונת ג'נובזה"¹ – כשמה של קיטי ג'נובזה, אישה שנרצחה בניו-יורק לעיני אנשים רבים עדים היודעים כולם שהיא מותקפת אך אינם נוקפים אצבע להצילה.

אנשי מדעי החברה ערכו ניסויים רבים כדי לנסות להבין מה מתרחש במצבים כאלה. מדוע דווקא נוכחותם של אחרים מפחיתה מן הסיכויים שאדם ייחלץ לעזרתו של אדם אחר הזקוק לה. יש מהם שהסבירו שנוכחותם של עוברי אורח נוספים בזירת פשע או אסון משפיעה על הפרשנות שאדם נותן למתרחש. הם מבינים שאם מכל הנוכחים, הצופים-מהצד, איש אינו קם ופועל, כנראה מה שמתרחש איננו באמת מקרה חירום המצריך התערבות.

חוקרים אחרים סבורים שגורם המפתח הוא דילול האחריות. האדם מניח שמכיוון שאנשים רבים נוכחים בזירה, ודאי יהיה מי מהם שיקום ויפעל. ואם כך, הוא עצמו יכול להחשות. נראה שזה הפירוש הנכון למה שהתרחש במקרה של משה. אף אחד לא היה מוכן לקום ולהציל את המוכה. ומי בכלל עשוי היה לקום? המצרים היו המשעבדים; מדוע יחשוב מי מהם

להסתכן למען אחד מהעבדים? ובני ישראל היו עבדים; האם אפשר לצפות מהם לבוא לעזרת אחד מאחיהם ביודעם שהדבר עלול לעלות להם בחייהם?

במקום ש"אין איש" – הִיָּה משה. הוא קם ועשה. וזה מה שהופך אותו למנהיג. מנהיג הוא מי שלוקח אחריות. המנהיגות נולדת כשאנחנו נעשים מסבילים לפעילים, כשאנחנו מחכים שמישהו אחר יקום ויפעל, מפני שאולי אין מי שיפעל, לפחות לא כאן, לא עכשיו. כשדברים רעים קורים, יש המעלימים עין. יש המחכים שאחרים יפעלו. יש המאשימים אחרים מדוע לא פעלו. יש שפשוט מתלוננים. אבל ישנם גם אנשים שאומרים, "אם משהו אינו כשורה, אנסה לתקן אותו". אלה הם המנהיגים. אלה הם האנשים המחוללים תמורה בימי חייהם. אלה הם האנשים העושים את עולמנו לעולם טוב יותר.

רבות מהדתות הגדולות ומהתרבויות הגדולות מבוססות על השלֵמָה. לדידן, אם יש אלימות, סבל, עוני וכאב בעולם – זו דרכו של עולם, או זה רצון האל, או זה טבעו של הטבע בעצמו. הן מושכות בכתפיים וחובקות ידיים: הכול יהיה בסדר בעולם הבא.

היהדות, לעומת זאת, הייתה ועודנה דת המחאה הגדולה של העולם. גיבורי האמונה היהודית לא השלימו; הם מחו. הם היו מוכנים להתעמת עם אלוהים בעצמו. אברהם קרא, "הֲשִׁפֹּט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (בראשית יח, כה). משה תמה, "לָמָּה הִרְעִיתָה לְעַם הַזֶּה?" (שמות ה, כב). ירמיהו שאל, "מִדּוּעַ דָּרַךְ רִשְׁעִים צִלְחָה?" (ירמיה יב, א). כך רוצה ה' שנגיב. היהדות היא קריאתו של אלוהים לאחריות אנושית. ההישג הנכבד ביותר ביהדות הוא להיות שותפו של הקב"ה בכריאה.

שאלות לשולחן השבת:

- אילו סיפורים בתורה מעוררים בכם השראה לפעול כמנהיגים ולחולל שינוי?
- האם לדעתכם רק אנשים הנוטלים אחריות אישית צריכים להיעשות למנהיגים?
- כשותפים לקב"ה בכריאת עולם טוב יותר, על מה חשוב לכם למחות?

כשאדם וחיה חטאו, אלוהים קרא לאדם "אֵיפֶה?" כפי שאמר ר' שניאור זלמן מלאדי, האדמו"ר הראשון מחב"ד, קריאה זו לא הופנתה רק לבני האדם הראשונים.² היא מהדהדת בכל דור. אלוהים נתן לנו חירות, אבל עם החירות באה אחריות. אלוהים מלמד אותנו מה עלינו לעשות, אבל הוא אינו עושה זאת במקומנו. לבד מכמה מקרים נדירים, אלוהים אינו מתערב בהיסטוריה. הוא פועל באמצעותנו, לא כלפינו. קולו הוא הקול האומר לנו, כפי שאמר לקין, שבכוחנו לעמוד בפני הרוע שבתוכנו ובפני הרוע שסביבנו.

חיים של אחריות הם חיים שיש בהם אחר. אדם אחר, אנשים אחרים, וגם האחר הגדול שלנו, אלוהים עצמו. הוא קורא לנו לעשות שימוש בחירות שנתן לנו – ולקרב ככל האפשר את המצוי אל הרצוי, את העולם הזה אל העולם הראוי. השאלה הגדולה היא בקולו של מי נשמע: בקול החשק, כפי שעשו אדם וחיה? בקול הכעס, כפי שעשה קין? או בקול אלוהים, הקורא לנו לעשות את העולם הזה לעולם צודק ויפה יותר? החיים שאנו בוחרים לחיות הם התשובה שאנו נותנים לשאלה הזו.

1 להרחבה ראו הערך "קיטי ג'נובוה" בוויקיפדיה.

2 מופיע אצל Nissan Mindel, *Rabbi Schneur Zalman of Liadi, A Biography*, New York: Kehot Publication Society, 1969.